

PREDAREA ALTERNANȚEI SUNETELOR ÎN LIMBA RUSĂ

DE

S. BUCIUM

În predarea limbii ruse, pronunțarea corectă a elevilor trebuie să-l preocupe în permanență pe profesor. Aceasta nu se întâmplă însă totdeauna, de aceea unii elevi, deși au un bagaj de câteva sute de cuvinte rusești și stăpînesc mulțumitor o serie de reguli de gramatică rusă, cu greu pot fi înțeleși de un interlocutor neavertizat. De asemenea necunoașterea sau neînșușirea regulilor ortoepice ale limbii ruse împiedică pe elev să înțeleagă el însuși limba rusă vorbită corect, deoarece ea nu seamănă cu ceea ce s-a deprins el să rostească.

Predarea ortoepiei ruse se complică prin faptul că ortografia rusă nu oglindește întru totul pronunțarea. Spre deosebire de ortografia română care are caracter fonetic, adică oglindește pronunțarea, (caracter pe care vin să-l desăvîrșească noile norme ortografice, aprobate prin H.C.M. din 5 octombrie 1953), principiul fundamental al ortografiei ruse este morfologic, ceea ce determină scrierea uniformă a fiecărui prefix, sufix sau rădăcină, indiferent de pronunțarea lor în diferite situații. Astfel, prefixul românesc de origine latină *des-* înaintea consoanelor surde (*f, k, č, h, p, s, ș, t, ț*) se pronunță și se scrie *des*; iar înaintea consoanelor sonore (*b, d, g, ģ, j, v, z*), a sonanțelor (*l, m, n, r*) și a vocalelor se pronunță și se scrie *dez*: comparați scrierea diferită, conformă pronunțării, a aceluiași prefix în cuvintele *dezvolta, dezlega, dezarma, dezinteres* și *descompune, deschide, descifra, desface, desprinde destăinui*. În ortografia rusă, conform principiului morfologic, prefixul *c*, de pildă, se scrie la fel în toate cuvintele în componența cărora intră, indiferent de felul în care se pronunță: astfel, în cuvintele *спеть, скинуть, стереть* pronunțarea prefixului coincide cu scrierea lui; în cuvîntul *сбежать* însă, se

pronunță (în fața consoanei sonore б) з. În cuvîntul *сжать*, conform regulilor ortoepice ale limbii ruse grupa de consoane *сж* se pronunță ca un *ж* lung, iar în cuvîntul *суть* grupa *су* sună ca un *у* lung; în toate aceste cazuri se păstrează aceeași scriere a prefixului *с*.

Principiul fonetic al scrierii în limba maternă determină faptul că elevii noștri sînt obișnuiți cu citirea « literală » a textului; de aceea la ei pronunțarea cuvintelor rusești oglindește de multe ori în mod fidel scrierea, după modelul limbii romîne.

Iată de ce, de la primii pași ai studiului limbii ruse, imediat după ce au învățat sunetele și literele rusești, elevii trebuie deprinși cu faptul că între sunet și literă nu există totdeauna deplină concordanță, că literele servesc la redarea sunetelor și nicidecum nu determină pronunțarea lor, deoarece sunetele, limba vorbită, au existat cu mult înaintea literelor, a limbii scrise; în sfîrșit, că sunetele, unindu-se în cuvinte, suferă anumite schimbări.

Sunetul în timpul vorbirii nu e articulat izolat, ci e legat de sunetele vecine. Articulațiile sunetelor vecine se influențează reciproc. Schimbările suferite de sunete în cursul vorbirii se numesc schimbări de poziție sau combinatorii. Ele sînt rezultatul poziției sunetului față de sunetele vecine sau față de accent, la sfîrșitul cuvîntului sau la începutul lui.

Explicînd elevilor schimbările combinatorii ale sunetelor rusești, profesorul se poate baza pe fenomene similare din limba romînă, arătînd totodată deosebirile existente între regulile ortoepice ale celor două limbi, deosebiri care deseori formează cauza principală a greșelilor de pronunțare ale celor ce învață limba rusă.

Una din schimbările combinatorii cele mai răspîndite nu numai în limba rusă, ci și în limba romînă, este asimilarea sunetelor. Asimilare în fonetică se numește procesul prin care un sunet devine mai mult sau mai puțin asemănător cu un sunet vecin. Exemplul clasic de asimilare în limba rusă îl constituie asurzirea consoanelor sonore (*д, в, з, б, ж, з*) înaintea consoanelor surde (*к, н, с, т, ф, х, ц, ч, ш*,) și sonorizarea consoanelor surde în fața celor sonore. Se știe că din aceste 15 consoane, 12 formează perechi:

б-п з-к ж-ш
в-ф д-т з-с

astfel încît pronunțarea a două consoane care alcătuiesc o asemenea pereche se deosebește numai prin participarea sau neparticiparea vibrației coardelor vocale. Asurzirea unei consoane sonore constă în pronunțarea consoanei respective astfel ca la emiterea ei să nu vibreze coardele vocale. Sonorizarea unei consoane înseamnă pronunțarea ei cu participarea vibrației coardelor vocale. Astfel, în cuvîntul *сказка* consoana sonoră *з*, sub influența consoanei surde imediat următoare, se pronunță ca *с*, devenind și ea surdă (comparați rădăcina acestui cuvânt în cuvintele *сказать рассказы*), iar în cuvîntul

сделать consoana *c* (reprezentînd un prefix) se sonorizează și se pronunță ca *z* sub influența consoanei sonore care urmează.

Explicînd asurzirea și sonorizarea sunetelor în limba rusă, profesorul poate arăta că aceste fenomene au loc și în limba romînă. Astfel, limba romînă cunoaște asurzirea consoanei *b*, adică pronunțarea ei ca *p*, de exemplu în cuvintele *observ*, *obște*, *subscrie*, *subteran*, *subțire* și altele. Limba romînă cunoaște și sonorizarea, de exemplu pronunțarea lui *t* ca *d* cînd după el urmează o consoană sonoră *totdeauna*, *totdeauna*, *batjocură*; pronunțarea lui *s* ca *z* în aceeași poziție: *dezghioca*, *dezvăța*, *dezvolta* (formate cu prefixul *des-*).

În același timp, profesorul va trebui să arate elevilor deosebirea care există în această privință între regulile ortoepice ale limbii ruse și romîne. Astfel, în limba rusă, sonorizarea consoanelor surde nu are niciodată loc înaintea consoanei sonore *b*, înaintea sonantelor (*л, м, н, р*) și înaintea vocalelor; de exemplu consoana *c* nu se pronunță niciodată ca *z* în cuvintele: *свет*, *свой*, *связь*, *слои*, *смысл*, *снаряд*, *срыв*, *совет*, *существо* etc. În limba romînă în toate aceste poziții consoana surdă poate deveni sonoră (*dezvăța*, *dezmierda*, *dezumfla*). Acest fapt determină o serie de greșeli de pronunțare ale elevilor noștri: foarte des ei pronunță *звет*, în loc de *свет*, *звой* în loc de *свой*, *бузга* în loc de *буква*, *огно* în loc de *окно*, *гнига* în loc de *книга* etc. Numai arătîndu-le cauza acestor greșeli — și anume influența ortoepiei limbii materne — îi putem ajuta să le evite.

Un alt caz de asimilare, caracteristic pentru limba romînă și contrar regulilor ortoepice ale limbii ruse și pe care elevii noștri trebuie să-l evite în pronunțarea cuvintelor rusești, este asimilarea consoanei dentale *n* de către consoana care urmează. Pe cînd în limba rusă consoana *n* trebuie pronunțată totdeauna ca o dentală (prin atingerea vîrfului limbii de dinții superiori), în limba romînă ea suferă o serie de schimbări de poziție. Astfel, înaintea bilabialelor *p*, *b* consoana *n* din dentală devine și ea bilabială și se pronunță ca *m*; de aceea prefixul *în-* devine *îm-* în cuvinte ca *împăca*, *împărți*, *împiedica*, *îmbuna*, *îmbelșugat*, *îmblînzi* (comparați cu cuvintele: *îndatora*, *înlătura*, *întinde* ș.a.). Înaintea velarelor *k*, *g* consoana *n* din dentală devine velară; astfel, în cuvintele *încălzi*, *înconjura*, *îngîndurat*, *înghețat*, *bancă*, *rang* pronunțăm de obicei pe *n* nu prin atingerea vîrfului limbii de dinții superiori, ci, la fel ca pe *k*, *g*, prin atingerea părții posterioare a limbii de vîlul palatului. Sub influența acestei din urmă schimbări combinatorii a consoanei *n*, elevii noștri de multe ori pronunță un *n* velar în cuvintele rusești *банк*, *гонки*, *оттенки*, *приманка*, *тонкий* ș.a. — ceea ce sună greșit în limba rusă.

Fenomenul opus asimilării este disimilarea sunetelor. Disimilarea este procesul prin care din două sunete alăturate, asemănătoare în unele privințe, unul își pierde asemănarea cu cel de al doilea. Acest fenomen are loc, de pildă în cuvintele *мягкий*, *лёгкий*, în care întîlnim grupate două consoane

explozive velare, *k, e*; aici exploziva *z* înaintea explozivei *k* se schimbă în fricativă *x* (tot velară)¹ (comparați cu forma scurtă a acestor adjective *мягко, лёгко* în care *z, k*, nefiind alăturate, rămân neschimbate).

Disimilarea este puțin răspîndită atît în limba rusă, cît și în limba romînă. Prin disimilare se explică aspectul fonetic pe care-l are în prez entcuvîntul *mărunt*, care provine din *mănunț* » (comparați cu « amănunt »); din două sunete identice *n*, unul s-a transformat în *r*.

O altă schimbare combinatorie, caracteristică pentru limba rusă, este asurzirea consoanelor sonore la sfîrșitul cuvîntului: *лоб, срыв, флаг, рад, вёз, ною* se pronunță *лоп, срыф, флак, рат, вёс, ноу*. Aici nu e vorba de asimilare deoarece asurzirea nu are loc sub influența unui sunet alăturat. De exemplu, în verbul *везти* consoana sonoră *з* se pronunță ca *с* datorită asimilării ei de către consoana următoare *т*; în altă formă a aceluiași verb, *вёз*, are loc asurzirea lui *з* nu ca rezultat al asimilării, ci datorită poziției sale la sfîrșitul cuvîntului.

Profesorul va putea atrage atenția elevilor asupra faptului că fenomenul acesta nu caracterizează limba romînă, unde opoziția consoanelor surde și sonore slujește la distingerea sensului cuvintelor: *под-пот, cad-cat, rid-rit, vînd-vînt, fag-fac, sug-suc, crab-crap, naz-nas, roz-ros* etc.

O schimbare combinatorie caracteristică pentru vocalele limbii ruse este reducerea vocalelor neaccentuate. Acest fenomen se datorește faptului că accentul în limba rusă este expirator, avînd o mare putere centralizatoare; de aceea forța expiratorică a aerului ieșit din plămîni se concentrează mai mult asupra vocalei accentuate în dauna vocalelor neaccentuate.

În limba rusă vocalele *и, ы, у*, cînd nu sînt sub accent, suferă o reducere cantitativă, adică sînt mai scurte și mai slabe fără a-și schimba însă calitatea; comparați pronunțarea acestor vocale în poziție accentuată și neaccentuată; *иглы* (pl.), *игла* (sing.), *дым* — *дымовой*, *угол* — *уголок*. Vocalele *а, е, о* în poziție neaccentuată suferă o reducere atît cantitativă cît și calitativă; comparați pronunțarea lor sub accent și în poziție neaccentuată:

сад — *садовый* (*а* se pronunță ca un sunet scurt, intermediar între *а* și *ă*)

вёз — *везы* (*е* se pronunță ca un sunet scurt, intermediar între *е* și *î*)

горы (pl.) — *гора* (*о* se pronunță ca un *а* scurt).

În limba romînă accentul, deși expirator, are o putere centralizatoare mai mică, de aceea aici are loc numai o reducere cantitativă a vocalelor; în poziție neaccentuată ele se pronunță mai scurt și cu o intensitate mai

¹) La pronunțarea explozivei, organele vorbirii, în cazul de față (la velare) partea posterioară a limbii și vălul palatal, sînt strîns unite, iar aerul expirat din plămîni trebuie să le desfacă, provocînd un efect acustic asemănător unei explozii (*b, p, d, t, g, k*). La pronunțarea fricativei, organele vorbirii sînt numai apropiate, iar aerul, trecînd printre ele, produce un efect acustic de frecare (*v, f, z, s, j, ș, h*).

mică. Comparați pronunțarea vocalei *i* în poziție neaccentuată și sub accent în cuvîntul *inițiativă*, a vocalei *a* în cuvîntul *activitate*.

Schimbările combinatorii dau loc alternanțelor de poziție. Alternanțele de poziție constau în aceea că anumite sunete în anumite condiții fonetice corespund unul altuia, cedează locul unul celuilalt. Astfel, în urma asurzirii consoanelor sonore în fața consoanelor surde sau la sfîrșitul cuvîntului, se formează următoarele alternanțe de poziție:

б-п (*робкий-робок, лоб-лоба*)
в-ф (*ловкий-ловок, срыв-срыва*)
з-к (*ногти-ноготь, флаг-флага*)
д-т (*лодка-лодочка, рад-рады*)
з-с (*везти-везу, вёз-везла*)
ж-ш (*ложка-ложечка, нож-ножа*)

Datorită reducerii vocalelor, limba rusă cunoaște alternanța de poziție *o-a* (*вода-воды*).

Nu totdeauna schimbările combinatorii ale sunetelor dau naștere unei alternanțe de poziție. De exemplu în rădăcina cuvintelor *сторник, сторной, посторить* se pronunță totdeauna *ф*, dar o alternanță cu consoana sonoră *б* aici nu se poate constata. Într-o perioadă mai veche de dezvoltare a limbii ruse în aceste cuvinte se pronunța *б* urmat de o vocală, care mai tîrziu a dispărut, lăsîndu-l pe *б* în fața consoanei surde *т*, din care cauză el se pronunță ca *ф*.

În limba romînă putem vorbi de alternanțe de poziție, de pildă, în pronunțarea prefixelor *des-*, *sub-* în fața consoanelor surde și sonore (comparați: *sublinia-subteran*; aici *б* alternează cu *п*).

Alternanțele de poziție ale sunetelor sînt deci condiționate fonetic, ele apar ca un fenomen viu în limbă, rezultat al legilor fonetice vii, care există în limba respectivă în etapa dată de dezvoltare.

Prin aceasta ele se deosebesc fundamental de alternanțele istorice. Acestea, în etapa actuală a dezvoltării limbii respective, nu sînt condiționate fonetic, ci morfologic, adică au loc nu datorită poziției fonetice a sunetului, ci o dată cu însăși schimbarea cuvîntului (declinarea, conjugarea etc.)

De pildă alternanța *д-ж* în cuvintele *стыдить-стыжю* nu se explică prin poziția consoanei *д* în fața vocalei *у*, deoarece există forma *стыду*, dativul substantivului *стыд*. Același lucru e valabil și pentru alternanțele:

т-ч: *светить-свечу* (comparați subst. *свет*, dativ: *свету*)
т-щ: *запретить-запрещу* » » *запрет* » *запрету*
с-ш: *отбросить-отброшу* » » *отброс* » *отброшу*
з-ж: *грозить-грожу* » » *гроза* acuzativ: *грозу*

De aici deducem că alternanțele istorice sînt condiționate de formarea unor anumite forme de cuvînt.

Limba romînă cunoaște și ea alternanțe morfologice, de exemplu:

k-č: fac-faci

ț-č: credință-credincios

g-ğ: fag-fagi

n-î¹⁾: spun-spui

z-j: treaz-treji.

Alternanțele istorice într-o etapă mai veche de dezvoltare a limbii au fost condiționate fonetic, dar vechile condiții fonetice au dispărut, iar aceste alternanțe de sunete s-au păstrat prin tradiție. Alternanțele istorice se oglindesc totdeauna în scris. Ele reprezintă un procedeu morfologic al limbii respective și formează de fapt un capitol al morfologiei, spre deosebire de alternanțele de poziție, pe care le studiază fonetica și ortoepia.

¹⁾ Notăm prin litera *î* semivocala *i* (*i* semison).

